

Lengyel Balázs

JÉKELY ZOLTÁN KÖLTÉSZETE

Fiataalkori halálfélelem; — ha a költőiség szempontjából lehet egyáltalán rangsorolni a témákat, akkor a legköltőibb, a leginkább szívbemarkoló téma, mert mit mondhat egy húsz év körüli költő kacérabbat s mégis megindítóbbat, minthogy fél az elmúlástól? S fiatalon meghalni, abbahagyott művel — szinte eleve legendás aura, étellel írt költészet. De ne menjünk el eddig. Már maga az ifjú nagy halál-szorongás az élő költőből is kifermál valami tündéries, nosztalgikus költő-szobrot, valamit, ami az olvasóban levő költő-fogalom legmegindítóbb tulajdonságait felölti, s valahogy figyelmeztet, mint Petőfi szobra, felfelé mutat az égre, az időre. Kivált, ha a szorongás nem tűnő kacérokodás, vagy szenvelgés, hanem a zsigerekig ható tömény élmény, amely éppen azért tömény, mert a még el nem tompult lélek szippantotta fel magába, tele az első tapasztalás szívrándító riadásaival. S tán éppen ez a titka, hogy miért olyan „költői” a fiatalkori halálfélelem.

Jékely Zoltán 1934-ben huszonegy éves s nincs is tán ebből az évből olyan verse, amelyben ne fordulna elő a temető, a sír. A vers-címek maguk is árulkodók (sorban idézem őket a „Tilalmas kert” című válogatott kötetből): *Egy család nyughelyén, Napfürdő a temetőben, A házsongárdi temetőben, Lezuhant nap, Eltűnik egy világ*. Az év terméséből a két macska-verset hagytam csak ki és tán a legszebbet, a címével másfelé utaló *Szép nyári zenekart*. Pedig hangulata szerint ez is szorososan ide tartozik. Ime:

*Tücsök, cigánykám! fújjad, sose szüntesd
gyermekkorunk nyáresteli dalát,
kísérd vele pusztuló életünket,
s majd sirunkon is ezt fújjad tovább!*

És így folytatja a még töményebb befejezésben:

*Lankadt szüzek, pilledt petuniák,
fújjátok ránk illatos harsonátok!
Akkor úgy sem fújhatjátok reánk,
amikor majd sirunkon trombitáltok.*

Csupa nosztalgikus fogalom, tücsök, gyerekkor, nyárest, mézszagú petuniák, s hozzá a pusztulás, a sír. Ám ez a keverés nemcsak egy vers, hanem az egész költészet varázsos jellemzője. Tallózunk benne szinte tetszés szerint.

*Kék csillagát sziklaszín bükk rútt
hetykén lengeti már a télizöld;
alatta nagy barlanglakó vadak
csontvázait morzsolgatja a föld. (Séták a Zugligetben)*

Vagy mindjárt a következő vers indítása:

*Hogy futsz velünk gyönyörű tarka ló:
bolord, makrancos élet!*

*Lám, nemsoká megint lehull a hó
s a réteken éjjel hűs lángok égnek.
De jön egy nap, hogy nem lel itt a hó:
lakói leszünk már a semmiségnek.*

(Hajnal)

Tündökletes erős élet, amely a sírokon tenyészik. Gyönyörűség, soha nem volt édesség, soha nem volt szerelem, és biztos elmúlás. Mintha az élet ellentétes pólusainak szüntelen szikrázásából születne ez a költészet, vagy maga lenne a szikrázás. Innen vakító csillogása, kápráztató lobbanásai.

Itt azonban mindjárt egy közbevetést kell tenni. Azt ugyanis, hogy ezt az „élet mellett ott van a halál”-t számtalanszor elmondták már a költők. Ám a költészetben az ilyesféle gondolatnak nem mint gondolatnak van értéke (ha van egyáltalában), hanem mint az idegekben áramló, a költői látásba, a világerzékelésbe beleszivódott rendező elvnek. A mulandóság-gondolat, mint alap-életérzés, mint vers-írásra készítő *érzékenység* él a költőben (legalább is a Jékely-féle impresszionisztikus költő-alkatban), amelyet aztán a konkrét élmény, a nyugtalanító élet-anyag mozgásba hoz, versre ingerel. A vers (és hozzátehetjük: a költészet) sikere az élmény szugesztivitásán múlik, a vers-elemek kiválasztásán, elkeverésén, a képzettársítások indázásán, a hasonlatok villanásain. Szóval azon, hogy itatja át az alap-életérzés a vers legkisebb alkotóelemét is, hogy ölt benne testet.

Vakító lobbanásokról beszéltünk, — igen, mert Jékely Zoltán egy-egy versében mintha nagyító lencse gyújtópontjába sűríténé a világ kiválasztott sugarait. Valahol itt van bámulatos szugesztivitása titka. Versíró készsége a mulandóság-érzésbe van beleágyazva, vers-élményei ebből fakadnak s a verseken belül is efelé törnek a képek, a hasonlatok, az egymást váltó ellentétek, szóval ezt szolgálja az egész költői világlátás.

De illő már példákkal élni. Előbb a vers-indító élményre, vagyis arra, hogy mi az a megfigyelés, ami versírásra készíti:

*Úgy látom egy két évtized se kell még
s melyek nevemmel kisbaltám nyomát
sok éven át derekukon viselték,
a tűzre jutnak mind a kerti fák.*

(Eltűnik egy világ)

Most meg a versbe kerülő világ-elemekre: nála a hegy „csont-őrli sírhalom, az ég hideg templomi bolt”, a fű a holtak szívéből nőtt, a gyökerek, több versben is visszatérőleg, csontokat karolnak; a szekrényben széltelenül zizegnek sírokról tépett szirmok, levelek; a bútorok „csontjában megremeg örök lelke medvés rengetegeeknek”; „Déd tükrében egykorú asszonyok kutatják viruló arcuk, hiába”. — De tán elég is. Multtal és mulandósággal van bevonva minden elem, a sejtelmes őselet nyomával, hogy úgy érzi magát az ember, mint virágpompás halottaknapján a temetőben. Édesség és múlás balladai töménységben.

Balladai — Jékelyről szólva egyszerre nagyon fontos lesz a szó. Más költőkben is feléled a mult, más költőket is túlnyomóan az emlék ihlet. Kosztolányira is jellemző, meg is írta magáról, hogy a mult titokzatos erővel vonzotta s Babbitshoz írt egyik levelében az eltűnt idő fanatikusanak vallotta magát. S Jékelyvel talán még ennél is közvetlenebbül rokon vonás benne, hogy nem annyira költői témákat (szerelem, haza, társadalom, stb.), hanem *életérzéseket* írt meg, mégis költészetében az emlék szelíd fénnel tündököl, vagy „dús” színekben éled újra, érzékletes elevenen dacolva az idővel és nem ebben a könnyes, tömjénes és balladás kísértetjárásban. Erdélyi sajátosság ez Jékelyben? Bizonyos, hogy a „kishaza” sugallatos földje és történelme is belejátszik. Amit Ady, a partiumbeli Ady, a varjakkal, a sustorogva idézett multtal, a biblíás nyelvvel fel tudott kelteni, azt ő legjava verseiben balladai levegővé sűríti. S 1936 körül, fiatalkori lírájának leggazdagabb évében, szinte mindennapi leírásaiban is életre tudta hívni. Elég példának *A maros-szentimrei templomban* című vers-remeklés, vagy a csodálatos *Kalotaszegi elégia*.

*A templomkertben most a fák virága
szagos, habos hullámmzó rengeteg,
alatta meggypiros ruhába jár a
kicsi Agnes, kankalint szedeget
s hűvös zöld fűben fehérlik a lába.*

*A dombokról hallatszik csendes ének,
köves földben cseng-peng acél kapu;
verejtékükkel lágyítják a népek
immár tíz elsuhamlott százada
e földön, hol a halottak is élnek.*

*A cinteremben nyílik már a kosbor
süppedő, fáatlan sírdombokon,
hol úr-parasztok alszának papostól
s minden tetem hasonlít és rokon,
örökségként ősrégi századokból...*

Bizony ez csodálatos hang, a százados erdélyi népballada hangja, abban szólal meg a mai (ma már talán tegnapi) kalotaszegi élet. De nemcsak régi ballada-hang, hanem közben a modern költő, a Nyugat-utáni költő hangja is, aki a balladás versben is észrevétlen modernebb nyelvhasználattal él s aki (bár a fenti idézetben nem mutatkozik meg) kikísérletezte már magának a népi ízek és a modern fogalmak, groteszkségek sajátos nyelvi ötvözetét. És éppen abban a versében, amit még említenünk kell, a *Csillagtoronyban* című, hogy így mondjam, lírai összegezésben, amely az ifjúkori költészet csúcsa, teljessé válik ez az ötvözet: s míg például *sómalmi-ló* útján dőcög ott a Föld, zilált *felhő-archipeláguszok* úsznak körülötte. Az életérzéseknek ugyanis, — ezért került ide a *Csillagtoronyban* — van az emberben alakulásuk, lassú érlelődésük s előbb vagy utóbb, végül is ismeretelméleti kérdéssé válnak: vajon miért olyan a lét, amilyennek érezzük? *A Csillagtoronyban* Jékely Zoltán első

nagy körütekintési kísérlete, nemcsak a csillagokra, hanem a csillagokon túlra, a lét értelmére, a felsőbb rendre, vagy rendezésre. S bár „szikra reményt nem lel ebben az örök éjben” s minél többet látnak a lencsék „aként gyarapszik benne a reménytelenség” — mégis eget tapogató, reményre vágyó felmagasulása tulajdonképpen költő-magatartásának az ellenőrzése (elég-e siratni az életet?), kísérlet a lét értelmének a kibogozására.

S erre természetesen szükség van, nem azért, mintha a költészetnek végül filozófiai gondolatokat kellene illusztrálnia, hanem mert az életérzések, ahogy az ember az időben él, maguktól alakulnak, mélyülnek, mind több és több tapasztalatra támaszkodnak, egyre tágasabb és tágasabb életigazságokra kell kiterjeszteni érvényüket. Azt mondhatnám, ha nem is logikai úton, hanem a maga lassú, biológiai eszközével az élet ellenőrzi magát. A fiatalkori halál-szorongásból kikopik a fiatal lélek friss megrendülése, az ember hozzá szokik, hiába, a mulandósághoz, vagy ha nem is tud vele békét kötni, ahogy Jékely Zoltán lényegében sohasem tud, magatartása mégis vesz szüzi eliszonyodásából. Le is záródik 1940 körül költészetének első nagy korszaka, maga mintha meg is torpanna, hangot vált, feloldja verseinek tömény hangulatait, s ő, aki mindig a maga balladai kincsesházból csent tárogatóján játszott, (legfőkébb átlpántált valamit a modern franciák lebegő szanzonekölteszetéből), most Ady, az öreg Ady hangjával kísérletezik, úgyhogy például a *Róma, 1940* című versében még jellegzetes jelző-visszavetéseit és nyomatékos szóismétléseit is felölti. Igaz, mindez csak átmenet. Jékely hamarosan visszatér régi hangjához, vagy igazából el sem búcsúzott tőle, hiszen ugyanebben az évben írta a *Lázár halálát*, amely méltó párja híressé vált leíró verseinek, ha nem is éri utol a *Nizsinszki*hez sejtelmes mélységét, vagy az abesszin harcosokról írt *Apotheosis* drámai erejét. De az irodalmi köztudat kegyetlen, szórón tartotta ezt a megtorpanást, holott itt lényegében a versadó életérzés lassú és természetes átépüléséről volt szó s a következő évek termésében is nem egy jelentékeny vers akadt. (*Téli varjúhad fohászokdája, Archeológia* s főként azok az egy-egy lélekzetre mért szanzonek, amelyeknek Jékely olyan magányos mestere, hogy költészetéről szólva tulajdonképpen külön kellene beszélni róluk, gondolkodok itt olyanokra, mint: a *Jairus leánya, Az alkonyat, Homokóra, Önemésztő szándék*, stb.).

Amellett, azt tudomásul kell venni, hogy a költők ki vannak szolgáltatva az érzelmi élet korrall járó változásának, a belső ihlet bűvópatakszerű lebukásának és új feltörésének. (Ez Ady, Babits, Kosztolányi művén is világosan kimutatható.) Különösen az a költő, aki, mint elképzelésem szerint Jékely Zoltán is, frásközben teljesen az ihletre hagyatkozik és rendszerint egy ihletből ír, s így vállalkozásait védtelenül aláveti a pillanat kényének. Persze ezt, mármint a pillanat szerencsését, az ihlet jóindulatát, teljesen kikapcsolni nem lehet; de az a költő, aki belső kontemplációit Weöres Sándor által oly találóan elkeresztelt „költői félgýártmányokba” gyűjti, köny-

nyebben gyúri le a rossz pillanatot, s tartalék anyagának a birtokában könnyebben old meg hosszabb ihlet-szakaszt kívánó, nagyobb vállalkozásokat. Márpedig a líra, negyvenen túl az apróbb lírai erek elapadván, valamiként megkívánja a nagy vállalkozásokat, az ifjan megpendített témák véglegesebb kidolgozását, az évtizedes tapasztalatokkal gazdagabb életérzések új rögzítését, esetleges filozófiai megoldásukat. Az olysafajta költői összegezés, amelyet Kosztolányi végzett a *Hajnali részegségben*, az *Ének a semmiről* című versében, de mondhatnók az egész *Számadás* kötetben.

És éppen ez az, amiben a tizennégy éves hallgatás után megjelent „Tilalmas kert” kötet utolsó részeiben megadja, helyesebben megízlelteti velünk az ifjúkori nagy lírához méltó folytatás gyümölcseit. Nemcsak a leíró-féle vershang kap valami idő által rára-kott többletet a *Futballistákban*, a *Középkori fametszetben* a régihez képest, hanem néhány nagy versben, melyeket ugyan nem emel ki eléggé a gyengékhez túlságosan elnéző válogatás, a hajdani könnyes, tündéries világ-síratás hatalmas apokaliptikus víziókba érik be. Víziókba, amelyekben egyszerre él komor fenségben a lét gyönyörűsége és a pusztulás, az összerontatás borzalma s melyeket egy kopárabb, az olcsó diszeket félrehajító s már-már az öreg Vörösmartyra emlékeztető felajzottság és pátosz feszít. Egy filozófiai eredményre nem jutó, de valahogy mégis az emberi bölcsesség mélységével átítatott, a keserű és az édes minden ízét magamögött tudó világerzékelés áll a *Madár-apokalipszis*, a *Múzeumlátogatás*, a *Kirándulás a Husvét-szigetekre* és a legnagyobb, a legfenségesebb: *Az utolsó szó keresése* apokaliptikus látomása mögött.

Hadd álljon itt ízelítőnek belőle egy töredék; ebből is kitetszik: milyen nagy pályát futott be Jékely Zoltán:

*Nincs meditáció, csak látomások.
Sírás sem volt a végső perceken.
Hét Angyal nélkül, Trombitaszó nélkül
rontattunk össze, mint a fazekas
edényei. Az agy gigászi tornán
bizonyította, hogy emlékezik
s titkokat fejt a szörnyű rianásban.
Tán az Igét kereste, mely vala,
hogy azt kiáltsa végső szó jogán is —
Csak percek voltak akkor, nem napok.*

— — — — —

*Rovástalan zúg az idő a térben;
nincs több napóra s kalendárium.
Pedig voltak kedves naptáraink is
melyeket újév hajnalán cseréltünk,
talán tízezer éve mindig így —
Keresd benne az utolsó rovást:
„Hamletet láttuk. Kész az új ruhám.”
aztán néhány üres oldal után:
„Hasadj meg Föld, keljeteek föl, halottak
hogy mi menjünk be alája halottnak.”*